

IV. ТЕРМІНОЛОГІЯ ПРИРОДНИЧИХ ЗНАНЬ

Орест Попович

Наукове Товариство імені Шевченка в Америці
Український Термінологічний Центр Америки, м.Нью-Йорк, США

УКРАЇНСЬКА ХЕМІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ НА РОЗДОРІЖЖІ

© Орест Попович, 2002

Українці в Америці здебільша вживають “харківський” правопис з 1929 р., який теж взяв за основу для своїх термінологічних праць Анатоль Вовк. У відродженні української хемічної термінології перед ведуть фахівці з “Львівської політехніки”. Процесові українізації хемічної термінології суперечить проєкт Держстандарту України з 2000 р. НТШ-А та Український Термінологічний Центр Америки опротестували цей проєкт деукраїнізації хемічної термінології і подали свої контрпропозиції.

Ukrainian in America mostly use the “Kharkiv orthography” of 1929, which was also adopted by Anatole Wowk in his terminological dictionaries. In the rebirth of Ukrainian chemical terminology the scientists of the Lviv Polytechnic Institute lead the way. However, the proposed standardization issued by the Bureau of Standards of Ukraine in 2000 effectively bans the use of the Ukrainian names for chemical elements. The Shevchenko Scientific Society and the Ukrainian Terminological Center in America have lodged a formal protest against the above proposal and have offered their counter-proposal.

Погляди, що їх заокеанські українці обстоюють в мовних питаннях взагалі, а в науковій термінології зокрема, випливають з т. зв. “харківського” правопису, що його західня діаспора в основному придержується до сьогодні. У нас він ототожнюється з правописним словником Григорія Голоскевича, що вже понад пів століття служить нам стандартом і дороговказом. Цей словник – не тільки довідник для самого правопису, але й скарбниця українських слів та чужомовних власних і географічних назв, поданих в різних граматичних формах, з правильними літературними наголосами. З точки зору наукової термінології, словник Голоскевича цінний ще й тим, що назагал правильно передає чужомовні слова, згідно з фонетичним характером української мови, передусім не цураючися літери *І*. Словник установив певні загальні принципи, які можна застосувати при опрацюванні наукової термінології.

В Америці правопис і лексику словника Голоскевича вживає в першу чергу НТШ, а також наші головні газети, енциклопедії та більшість літераторів. У часи, коли під більшовицьким режимом мову в Україні цілеспрямовано русифікували, ми в заокеанській діаспорі свідомо зберігали той скарб чистої української мови, щоби його колись передати незалежній Україні. Так і сталося – заокеанська діаспора свій історичний обов’язок виконала.

Першим доказом цього є сьогоднішня конференція, присвячена пам'яті термінолога Анатолія Вовка, який в Америці не тільки зберігав українську літературну мову, але й упорядковував і плекав українську наукову термінологію, послуговуючися при тому, за малими виїмками, “харківським” правописом. Нам приємно, що словники А.Вовка стали підставою для відродження української наукової термінології в Україні.

Існує ще й друга віха, яка символізує передачу мовної естафети від американської діаспори до України. Теперішній голова НТШ-А д-р Лариса Онишкевич заініціювала в 1997 р. у Києві наукову конференцію, присвячену 70-літтю Правописної конференції у Харкові, яка опрацювала той єдиний соборний та останній незрусифікований український правопис, що ми його називаємо “харківським”.

З мого вступу стає ясно, що коли ми за океаном слідкуємо за мовними реформами в Україні, нашим взірцем служить “харківський” правопис з 1929 р.

З незалежністю України до нас почали прилітати багатообіцяючі вістки про відродження традиційної української наукової термінології. Першою такою ластівкою була вістка про Міжнародні наукові конференції в питаннях української термінології, що їх започаткував в 1992 р. Національний університет “Львівська політехніка”. У доповідях з цих конференцій нас утішали заклики відродити традиційну українську хемічну термінологію, почавши від самого слова *хемія* замість накинутаго *хімія*, вживати українські назви хемічних елементів там, де вони існують, а де вони відсутні, застосовувати міжнародні терміни, а не російські. Особливо нас порадували пропозиції правильно транслітерувати чужомовні слова, згідно з духом української мови, а не за російським правописом. Це означало передусім регабілітувати в транслітераціях букву *Г*, західноєвропейську букву *H* передавати як *Г*, а не *X*, а в словах грецького походження літеру “тега” передавати як *T*, а не *Ф*. Усе це – згідно з “харківським” правописом.

Ці і багато інших змін на користь українізації української хемічної термінології зафіксувала друга ластівка зі Львова, що її видала 1993 р. “Львівська політехніка” – “Російсько-український словник з хемії та хемічної технології” упорядників Марії Ганіткевич та Андрія Зелізного. Львів не був єдиним в Україні джерелом ініціативи на користь українізації науково-технічної термінології. Свій внесок в цьому напрямі зробила теж “Фізико-математично-астрономічна термінологічна комісія” Української наукової асоціації у Києві, яка у своїх пропозиціях до Правописної комісії України в основному поділяла становище своїх львівських колег, передусім відносно відродження терміну *хемія* і вживання літери *Г*. Великим внеском для української хемічної термінології є виданий у 1999 р. у Львові “Англо-німецько-французько-український хемічний словник”, що його упорядкував українець з Німеччини Іван Ковальський.

Виглядало, що завдяки згаданим і подібним джерелам, відродження української науково-технічної мови та її застосування в Україні опинилося на добрій дорозі, але раптом в 2000 р. ми дізналися про страшну загрозу, яка нависла над українською хемічною термінологією. Тою загрозою був горезвісний проєкт Держстандарту України, знаний як ДСТУ 2439-94, виданий спершу в 1994 р., а відтак, доповнений, п. н. “Елементи хімічні” в 2000 р. Цей проєкт запропонував: 1) викинути з науки та шкільництва всі українські назви хемічних елементів, заступивши їх міжнародніми, 2) для пояснення міжнародних назв подавати в Таблицях Періодичної системи елементів їхні російські, а не українські відповідники там, де народні назви існують в обох мовах, 3) усунути з хемічної термінології

букву *Г*. Автори цього проєкту: М.Ю.Корнілов (науковий керівник авторського колективу), М.Ц.Слободяник, О.А.Голуб, В.І.Замковий та А.О.Капшук.

Якщо приймуть ці зміни, то в усіх школах України навчатимуть говорити й писати замість українського слова *кисень* – *кислород* з поясненням, що це “кісларод”, замість *срібло* – *аргентум* з поясненням, що це “серебро” і т. д. (В обох прикладах міжнародні терміни повинні мати літеру *Г*, але згідно з її забороною Держстандартом, їх будуть писати і вимовляти неправильно, через *Г*). У цей спосіб виключать з науки, може й навки, українські назви 12-ох хемічних елементів. Для контрасту слід відмітити, що російська хемічна термінологія зберегла аж 18 народніх назв елементів і зовсім не збирається заступати їх міжнародніми.

Управа НТШ-А разом із Українським Термінологічним Центром Америки при НТШ оцінили згадані зміни, запроєктовані Держстандартом України, як шкідливі для нормалізації вживання української мови в усіх сферах життя. Для нас очевидно, що їхнє застосування посилює деукраїнізацію та російщення наукової термінології в шкільництві, науково-технічній літературі та в усіх ділянках життя в Україні.

Ми зреагували на цю загрозу офіційним листом до Держстандарту України з ось такими контрпропозиціями: 1) Прийняти як стандартні українські назви хемічних елементів: азот, водень, вуглець, залізо, золото, кисень, мідь, оливо, ртуть, сірка, срібло, цина. 2) У Таблиці Періодичної системи подавати українські назви як головні, а міжнародні – як другорядні. 3) Відновити вживання букви *Г* в хемічній термінології (задля правильної транслітерації та вимови, зокрема в назвах елементів гадоліній, галій, германій, аргон, магнєзій і манган). “Загально відомо, що заборона букви *Г* була одним із засобів зближення української мови до російської, з наміром їх майбутнього злиття. Сьогодні, коли ця буква офіційно “реабілітована” в Україні, свавільне її усунення з хемічної термінології іде в розріз із її загальним прийняттям для вжитку в інших наукових ділянках”, – пояснили ми в листі до Держстандарту. 4) Повернути традиційну українську назву *хемія* замість тепер уживаної *хімія*, що була силоміць впроваджена за Радянської влади.

“Обмежуючи чи вилучуючи з ужитку українську термінологію, Держстандарт України не сприяє закріпленню української державної мови в Україні, а навпаки, гальмує її закономірний розвиток”, – сказано на закінчення у листі від НТШ-А. Копії цього листа, що його підписали голова НТШ-А д-р Лариса Онишкевич, науковий секретар д-р Святослав Трофименко і голова Українського Термінологічного Центру Америки д-р Орест Попович переслано також до тодішнього віце-прем’єр-міністра України Миколи Жулинського, міністра економіки Василя Рогового та до Посольства України у Вашингтоні.

Наша інтервенція мала місце у жовтні 2000 р., і хоча виглядає, що Держстандарту вона не переконала, то з історичної точки зору – була кінцевою. Від того часу відносно хемічної термінології до нас з України доходять, як то кажуть в Америці, “мішані сигнали”. До нашого Термінологічного Центру прийшов на рецензію рукопис “Англо-українського і українсько-англійського словника з аналітичної хімії” В.В.Рафалика та О.М.Ловягіна. В ньому немає ні сліду українізації, а літера *Г* відсутня навіть в тих словах, де вона прийнята в чинному правописі України. Разом з д-ром Святославом Трофименком ми опрацювали ґрунтовний критичний огляд цього рукопису і, між іншим, порадили авторам взоруватися на згаданому раніше словнику Я. Ганіткевич та А. Зелізного.

Але не все в Україні виглядає так чорно. Наприклад, “Великий тлумачний словник сучасної української мови” (гол. ред. В.Т.Бусел, Київ, 2001 р.) вживає літеру *Г* в назвах хемічних елементів *гадоліній, галій, германій, аргон* і *манган*, хоча, на жаль, пише *хімія*. Довідуємося, що до друку готується “Російсько-український словник інженерних технологій” Марії Ганіткевич і Богдана Кінаша з “Львівської політехніки”. Я певний, що це ще одна цінна цеголка для закріплення української термінології.

Сьогодні в Україні продовжується боротьба за українську мову під кожним оглядом і в усіх сферах життя, в тому і в науковій термінології. Відносно хемічної термінології українські науковці опинилися на роздоріжжі і мусять рішити, чи вибрати шлях інтернаціоналізації і російщення, чи привернути їй традиційну українську мову і далі її розвивати в українському дусі.

Заокеанська діаспора передала материкові ті мовні скарби, які зберігала понад пів століття, зокрема – що стосується нашої конференції – термінологічну спадщину Анатолія Вовка, а тепер уболіває над тим, щоби ті скарби хоч частинно прийнялися в Україні. НТШ-А своєю діяльністю всіяко сприяє розвиткові української мови і культури в Україні. У ділянці наукової термінології ми підтримуємо і будемо далі підтримувати ті процеси українізації, що їх наші колеги в Україні самі започаткували і переводять в життя.

Неля Нікуліна

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

НАЦІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІ В АВТОМОБІЛЕВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗЛАМІ ВІКІВ

© Неля Нікуліна, 2002

У науковій статті проаналізовано лексику автомобілебудування, що використовувалася авторами науково-технічної літератури протягом останнього десятиліття. Матеріал дослідження дозволяє констатувати, що українська автомобілева термінологія відзначалася і відзначається неунормованістю, строкатістю і потребує впорядкування.

The author of the scientific article makes an analysis of automobile industry and motor repair terminology, that was used by the writers of scientific and technical literature for last ten years. The research material allows to state, that Ukrainian terminology of automobile industry was marked by non-normalization and diversity.

Учені, які займаються лінгвофілософією, доводять, що насправді не ми володіємо мовою, а навпаки, мова володіє нами. Тож для консолідації теперішнього населення України, перетворення в єдиний український народ, без якого не може бути стабільної та довговічної держави, вирішальне значення, безумовно, має українська мова – один із головних чинників існування народу та його держави.

Однак це не означає, що з порядку денного знято мовне питання (українська мова отримала статус державної) і не існує проблеми мовного забезпечення трудової діяльності людини. Йдеться про унормування і стандартизацію, творення української науково-фахової,